

Роман В'ячеславович Бараннік

Кафедра кримінального права та правоохоронної діяльності

Запорізький національний університет

Запоріжжя, Україна

<https://orcid.org/0009-0008-1202-5535>

ОЦІННІ ПОНЯТТЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ТА СТАНДАРТИ ЄСПЛ: МЕТОДОЛОГІЯ ТЛУМАЧЕННЯ Й ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ

Анотація. Оцінні поняття є важливим елементом кримінального процесуального права, що забезпечує необхідну гнучкість правового регулювання, але водночас створює ризики неоднакового та фрагментарного правозастосування. В умовах відсутності легальних дефініцій таких категорій особливого значення набуває практика Європейського суду з прав людини, яка формує автономні стандарти їх тлумачення та визначає межі допустимої судової дискреції. **Метою дослідження** є комплексний аналіз методології тлумачення оцінних понять у кримінальному процесі України крізь призму стандартів, сформованих практикою Європейського суду з прав людини. Особливу увагу приділено аналізу таких ключових оцінних категорій, як «обґрунтована підозра» та «розумний строк», у контексті вимог правової визначеності та передбачуваності судових рішень. **Методологічну основу** дослідження становлять догматичний, структурно-функціональний, порівняльно-правовий методи та аналіз судової практики ЄСПЛ. У роботі досліджено інституційні моделі імплементації стандартів ЄСПЛ у кримінальному процесі окремих європейських держав, зокрема Франції, Німеччини, Чеської Республіки та Великої Британії, що дозволило виявити спільні та відмінні підходи до інтеграції практики Страсбурзького суду в національні правові системи. **Практична цінність** дослідження полягає в обґрунтуванні, що практика Європейського суду з прав людини виконує інтерпретаційну, уніфікуючу та коригувальну функції щодо оцінних понять, сприяючи зменшенню ризиків свавільного правозастосування. Зроблено висновок, що ключовою проблемою для України є не відсутність нормативних чи освітніх механізмів імплементації стандартів ЄСПЛ, а фрагментарність і нерівномірність їх практичного застосування. Запропоновано розуміння доктрини тлумачення оцінних понять як концепції уніфікованого підходу до їх застосування в кримінальному процесі з урахуванням практики ЄСПЛ та позицій національних судів.

Ключові слова: оцінні поняття; практика Європейського суду з прав людини; тлумачення правових категорій; імплементація стандартів ЄСПЛ; правова визначеність.

Roman V. Barannik

Department of Criminal Law and Law Enforcement
Zaporizhzhia National University
Zaporizhzhia, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0008-1202-5535>

EVALUATIVE CONCEPTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS AND ECHR STANDARDS: INTERPRETATION METHODOLOGY AND INSTITUTIONAL MECHANISMS OF IMPLEMENTATION

Abstract. *Evaluative concepts are an important element of criminal procedural law, which provides the necessary flexibility of legal regulation, but at the same time creates risks of uneven and fragmented law enforcement. In the absence of legal definitions of such categories, the practice of the European Court of Human Rights acquires special importance, which forms autonomous standards of their interpretation and determines the limits of permissible judicial discretion. **The aim** of the article is a comprehensive analysis of the methodology for interpreting evaluative concepts in the criminal process of Ukraine through the prism of standards formed by the practice of the European Court of Human Rights. Particular attention is paid to the analysis of such key evaluative categories as «reasonable suspicion» and «reasonable time», in the context of the requirements of legal certainty and predictability of court decisions. **The methodological basis** of the study is dogmatic, structural-functional, comparative law methods and analysis of the case law of the ECHR. The paper examines institutional models of implementation of ECHR standards in criminal proceedings of individual European states, in particular France, Germany, the Czech Republic and the United Kingdom, which allowed identifying common and different approaches to integrating the practice of the Strasbourg Court into national legal systems. **The practical value** of the study lies in substantiating that the practice of the European Court of Human Rights performs an interpretative, unifying and corrective function regarding evaluative concepts, contributing to reducing the risks of arbitrary application of law. It is concluded that the key problem for Ukraine is not the lack of regulatory or educational mechanisms for implementing ECHR standards, but the fragmentation and unevenness of their practical application. An understanding of the doctrine of interpretation of evaluative concepts as a concept of a unified approach to their application in criminal proceedings, taking into account the practice of the ECHR and the positions of national courts, is proposed.*

Key words: *evaluative concepts; case law of the European Court of Human Rights; interpretation of legal categories; implementation of ECHR standards; legal certainty.*

ВСТУП

Оцінні поняття є невід'ємною складовою правової мови та механізму правозастосування, зокрема у сфері кримінального процесуального права. Їх використання зумовлене необхідністю поєднання нормативної визначеності з гнучкістю правового регулювання, що дозволяє враховувати різноманітність фактичних обставин конкретних справ. Такі категорії, як «справедливий суд», «розумний

строк», «обґрунтована підозра» широко застосовуються як у національному кримінальному процесуальному законодавстві, так і в міжнародних актах у сфері захисту прав людини, насамперед у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Водночас саме оціночний характер цих понять обумовлює підвищені вимоги до їх тлумачення та застосування. Відсутність чітких законодавчих дефініцій створює ризик неоднакового правозастосування, посилює роль судової дискреції й актуалізує проблему передбачуваності судових рішень. У кримінальному процесі така невизначеність набуває особливої ваги, оскільки безпосередньо пов'язана з обмеженням основоположних прав і свобод особи та реалізацією принципу справедливого судочинства.

У цьому контексті ключове значення має практика Європейського суду з прав людини, яка виконує функцію конкретизації змісту оціночних понять, установлюючи критерії їх застосування та межі допустимої судової дискреції. Рішення Суду формують автономні стандарти тлумачення таких категорій, як «*reasonable suspicion*», «*reasonable time*», що мають бути враховані національними судами незалежно від особливостей внутрішнього законодавства. Для України, яка взяла на себе міжнародно-правові зобов'язання щодо виконання рішень ЄСПЛ і перебуває в процесі гармонізації кримінального процесуального законодавства з європейськими стандартами, питання належної імплементації цих підходів має не лише теоретичне, а й прикладне значення.

Попри наявність розвиненої доктрини оцінних понять у вітчизняній юридичній науці, а також нормативне закріплення обов'язку застосування практики ЄСПЛ як джерела права, національна судова практика демонструє фрагментарність і нерівномірність у використанні відповідних стандартів. Це зумовлює потребу в методологічному осмисленні ролі практики ЄСПЛ у тлумаченні оцінних понять саме в кримінальному процесі й аналізі інституційних механізмів її імплементації з урахуванням європейського досвіду.

Проблематика оцінних понять у праві має тривалу традицію дослідження у вітчизняній та зарубіжній юридичній науці. У загальнотеоретичному та конституційно-правовому вимірах питання юридичної природи оцінних понять, їх ролі в правовому регулюванні та співвідношення з принципом правової визначеності ґрунтовно аналізувалися в працях В. М. Косовича, П. М. Рабіновича, С. В. Шевчука та інших учених. Їхні дослідження заклали методологічні підвалини розуміння оцінних понять як інструменту забезпечення гнучкості права за умови дотримання вимог верховенства права.

У кримінально-правовій та кримінально-процесуальній доктрині проблема оцінних понять також отримала всебічне висвітлення. Значний внесок у розроблення теорії оцінних понять зробили М. І. Панов, В. О. Жерьобкін, М. М. Михеєнко, В. Т. Малярєнко, В. Т. Нор, Ю. М. Грошевий, В. П. Шибіко, М. Є. Шумило та ін. Окремі оцінні поняття кримінального процесу стали предметом спеціальних досліджень, зокрема в працях І. А. Тітка та В. О. Рибалка «Оцінні

поняття в кримінальному процесуальному праві України», в яких запропоновано системний підхід до їх нормативної природи та механізмів застосування.

Сучасні дослідження в сфері кримінального процесу також приділяють увагу співвідношенню оцінних понять і судової дискреції, стандартів доказування, мотивації процесуальних рішень, що знайшло відображення в працях О. В. Капліної, Ю. А. Пономаренка, С. О. Харитонова, Р. С. Орловського та інших учених. У цих роботах обґрунтовується необхідність чітких критеріїв застосування оцінних категорій із метою уникнення свавільного правозастосування.

Водночас аналіз наукових джерел свідчить, що питання оцінних понять у кримінальному процесі переважно досліджувалися з позицій внутрішньої логіки національного законодавства та судової практики. Значно меншою мірою вітчизняна доктрина зосереджувалася на системному аналізі практики Європейського суду з прав людини як автономного джерела тлумачення оцінних категорій та на дослідженні інституційних механізмів імплементації цих стандартів у кримінальне судочинство України.

Зарубіжна наука, зокрема доктрина держав Європейського Союзу та Великої Британії, більш активно розробляє проблематику оцінних понять у контексті стандартів Конвенції та судової практики ЄСПЛ. У працях L. Campbell, D. Harris, M. O'Boyle, C. Warbrick, V. Fikfak та інших дослідників аналізується еволюція тлумачення ключових процесуальних категорій, роль судової дискреції та механізми «судового діалогу» між національними судами і Страсбурзьким судом [1; 2; 3; 4].

Таким чином, попри значний науковий доробок у сфері оцінних понять, залишається недостатньо дослідженим питання методології їх тлумачення в кримінальному процесі України з урахуванням стандартів ЄСПЛ, а також інституційних моделей імплементації цих стандартів, вироблених у різних європейських правових системах. Саме ця обставина зумовлює актуальність подальшого наукового аналізу в обраному напрямі.

Метою статті є наукове обґрунтування методології тлумачення оцінних понять у кримінальному процесі України у світлі стандартів, сформованих практикою Європейського суду з прав людини, а також аналіз інституційних механізмів імплементації цих стандартів із урахуванням європейського досвіду з метою підвищення правової визначеності та передбачуваності судових рішень.

Для досягнення поставленої мети в статті передбачено вирішення *таких завдань*: визначити місце оцінних понять у системі кримінального процесуального права та з'ясувати їх роль у механізмі забезпечення справедливого судочинства; проаналізувати підходи Європейського суду з прав людини до тлумачення окремих ключових оцінних понять у кримінальному процесі, зокрема категорій «обґрунтована підозра» та «розумний строк»; виокремити основні функції практики Європейського суду з прав людини щодо оцінних понять та визначити їх значення для національного кримінального процесу; дослідити інституційні моделі імплементації стандартів Європейського суду з прав людини в кримінальному

процесі окремих європейських держав; оцінити стан та проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини в кримінальному процесі України з позицій правової визначеності й єдності судової практики; сформулювати концептуальні підходи до уніфікації тлумачення оцінних понять у кримінальному процесі України з урахуванням стандартів Європейського суду з прав людини.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, застосування яких зумовлене специфікою предмета аналізу – оцінних понять у кримінальному процесі та стандартів їх тлумачення, сформованих практикою Європейського суду з прав людини. Обрані методи спрямовані на забезпечення концептуальної цілісності дослідження й узгодженості між його теоретичними положеннями, порівняльно-правовим аналізом і сформульованими висновками.

Нормативною й емпіричною базою дослідження слугували положення Кримінального процесуального кодексу України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, національне законодавство в сфері виконання рішень Європейського суду з прав людини, а також релевантна практика ЄСПЛ і національних судів. Додатково використано доктринальні джерела українських та зарубіжних авторів, присвячені проблемам оцінних понять, судової дискреції й імплементації міжнародних стандартів у кримінальному судочинстві.

Догматичний (формально-юридичний) метод застосовано для аналізу змісту оцінних понять, закріплених у кримінальному процесуальному законодавстві України, а також для з'ясування їх місця в системі процесуальних гарантій справедливого судочинства. Цей метод дозволив установити відсутність легальних дефініцій більшості оцінних категорій і зумовлену цим залежність їх змісту від судового тлумачення.

Метод аналізу судової практики використано для дослідження підходів Європейського суду з прав людини до тлумачення окремих ключових оцінних понять, насамперед таких як «обгрунтована підозра» та «розумний строк». Відбір рішень ЄСПЛ здійснювався з урахуванням їх значущості для формування загальних стандартів правозастосування та впливу на національну судову практику. Аналіз зосереджувався не на вичерпному огляді всієї практики Суду, а на виявленні методологічних орієнтирів і критеріїв, які мають універсальне значення для кримінального процесу.

Структурно-функціональний метод застосовано для визначення ролі практики ЄСПЛ у системі джерел кримінального процесуального права та для виокремлення основних функцій, які вона виконує щодо оцінних понять. Зокрема, у межах цього підходу проаналізовано інтерпретаційну, гарантійну, уніфікуючу та коригувальну функції практики ЄСПЛ, що дозволило простежити її вплив не лише на зміст окремих правових категорій, а й на інституційні механізми кримінального судочинства.

Порівняльно-правовий метод використано для аналізу моделей імплементації рішень Європейського суду з прав людини в кримінальному процесі окремих європейських держав, зокрема Франції, Німеччини, Чеської Республіки та Великої Британії. Порівняння проводилося з метою виявлення спільних рис і відмінностей у підходах до врахування практики ЄСПЛ, а також для визначення інституційних рішень, які можуть бути релевантними для українського правопорядку. При цьому акцент зроблено не на деталізованому описі національних моделей, а на їх методологічному значенні для формування єдиних підходів до тлумачення оцінних понять.

Системний метод дозволив розглядати оцінні поняття, практику ЄСПЛ і національні механізми її імплементації як взаємопов'язані елементи єдиної правової системи. Застосування цього методу дало змогу сформулювати узагальнені висновки щодо необхідності поєднання нормативного, інституційного та доктринального рівнів у процесі тлумачення та застосування оцінних понять у кримінальному процесі України.

Загалом обрана методологія забезпечує відповідність між задекларованою метою дослідження, використаними методами й отриманими результатами, а також дозволяє уникнути надмірних узагальнень і декларативних висновків, зосереджуючись на практично значущих аспектах імплементації стандартів Європейського суду з прав людини.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Оцінні поняття, добре відомі як складова правової мови, відіграють особливо важливу роль у контексті застосування Європейської конвенції з прав людини. Сама Конвенція містить низку формулювань – таких як «справедливий суд», «розумний строк», «обґрунтована підозра», «необхідність у демократичному суспільстві» чи «нелюдське або принизливе поведіння» та інші, що не мають однозначного змісту й потребують гнучкого тлумачення з урахуванням конкретних обставин справи. Відповідна структура норм забезпечує адаптивність правозастосування до реалій життя, але водночас висуває особливі вимоги до судової практики, зокрема уникати довільності, забезпечити передбачуваність і дотримання принципу правової визначеності. Саме для таких випадків ключове значення відіграє практика Європейського суду з прав людини зі встановленням чітких орієнтирів для тлумачення оціночних категорій. Вона сприяє формуванню єдиних підходів до змісту загальних формулювань, особливо коли відсутні чіткі законодавчі дефініції або існують розбіжності в національному правозастосуванні. Європейський суд з прав людини у своїй практиці виходить із того, що оцінні поняття не можуть тлумачитися довільно або ізольовано від конкретного контексту справи. Натомість Суд формує автономні стандарти їх розуміння, які мають бути застосовані національними судами незалежно від особливостей внутрішнього правового регулювання. Такий підхід дозволяє поєднати гнучкість оцінних

категорій із вимогами правової визначеності та передбачуваності судових рішень.

Для України, яка перебуває в процесі правової трансформації й європейської інтеграції, орієнтація на стандарти Європейського суду з прав людини має ключове значення. Попри наявність нормативних вимог щодо урахування практики Суду, національна судова практика демонструє відсутність сталої методології тлумачення оціночних понять, що використовуються в кримінальному процесі. Врахування підходів ЄСПЛ у тлумаченні цих понять здатне не лише забезпечити єдність судової практики та підвищити якість судових рішень, а й створити підґрунтя для глибинних реформ, спрямованих на утвердження верховенства права та наближення українського правосуддя до європейських стандартів.

Положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не окреслюють чітких меж компетенції Європейського суду з прав людини щодо національного законодавства, обмежуючись визнанням його юрисдикції в справах, пов'язаних із тлумаченням та застосуванням положень Конвенції й протоколів до неї у випадках, коли державі інкримінується ймовірне порушення конкретного права. Це зумовлює необхідність вироблення на національному рівні ефективних механізмів імплементації рішень ЄСПЛ та практики його тлумачення.

Одним із найбільш показових прикладів оцінного поняття в кримінальному процесі є категорія «обґрунтована підозра» (*«reasonable suspicion»*), яка відіграє ключову роль при вирішенні питань, пов'язаних із затриманням особи, застосуванням запобіжних заходів та іншими формами процесуального примусу. У практиці ЄСПЛ ця категорія тлумачиться не як формальна наявність підозри, а як сукупність об'єктивних фактів і інформації, здатних переконати стороннього спостерігача в тому, що особа могла вчинити правопорушення. Суд послідовно наголошує, що прості припущення або загальні посилення на тяжкість злочину не можуть вважатися достатніми для виправдання втручання в право на свободу й особисту недоторканність.

Подібна методологія простежується й у тлумаченні поняття «розумний строк» кримінального провадження. ЄСПЛ відмовляється від установлення абстрактних часових меж, натомість оцінюючи тривалість провадження з урахуванням складності справи, поведінки заявника, дій органів державної влади та значущості предмета спору для особи. Таким чином, оцінка «розумності» строку завжди має комплексний характер і базується на зважуванні кількох взаємопов'язаних критеріїв.

Зазначені підходи свідчать, що практика ЄСПЛ виконує не лише інтерпретаційну, а й уніфікуючу функцію щодо оцінних понять. Формуючи критерії їх тлумачення, Суд зменшує ризик фрагментарного правозастосування та створює основу для єдиного розуміння змісту ключових процесуальних категорій у правових системах держав – учасниць Конвенції. Для кримінального процесу України це має особливе значення, оскільки відсутність чітких законодавчих дефініцій оцінних понять компенсується саме практикою ЄСПЛ як джерелом права.

Зазначене підтверджується й тим, що практика ЄСПЛ активно використовується в кримінальному провадженні не лише стороною захисту, а й стороною обвинувачення та судом. Відтак актуальним постає завдання розробки методичних рекомендацій щодо використання практики ЄСПЛ із урахуванням специфіки діяльності як захисників, так і правоохоронних органів та суддів. Водночас аналіз національної судової практики свідчить, що застосування стандартів ЄСПЛ у сфері оцінних понять нерідко має формальний характер. Посилання на рішення Суду використовуються як аргумент «підкріплення», без глибокого аналізу критеріїв, сформульованих у відповідних справах. Це знижує потенціал практики ЄСПЛ як інструменту забезпечення правової визначеності та перетворює її на декларативний елемент судового мотивування. Важливим у цьому контексті є й запозичення зарубіжного досвіду з питань забезпечення належного виконання рішень ЄСПЛ та врахування їхніх стандартів у правозастосовній практиці.

Відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та Першого протоколу, а також протоколів №2, 4, 7 і 11 до Конвенції» від 17.07.1997 №475/97-ВР, Україна ратифікувала Конвенцію та відповідні протоколи з певними застереженнями та визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини щодо питань тлумачення й застосування положень Конвенції. Разом із тим слід урахувати, що положення Конвенції не встановлюють чітких меж компетенції ЄСПЛ щодо національного законодавства. Юрисдикція Суду зводиться до розгляду справ, у яких державі інкримінується ймовірне порушення конкретних прав, гарантованих Конвенцією та протоколами до неї, а не до загальної оцінки чи ревізії національних правових актів [5]. Юридична дія рішення Європейського суду відповідно до принципів міжнародного публічного права спрямована, перш за все, на державу-учасницю Конвенції. Сама Конвенція не має на меті безпосереднього втручання в національну правову систему та є нейтральною щодо національних правових систем. Конвенція не передбачає внутрішніх механізмів забезпечення її юридичної сили – це завдання держав-учасниць, які повинні встановити внутрішні процедури для забезпечення її виконання. Принципи та норми Конвенції не можуть бути ефективно реалізовані без зовнішньої підтримки.

Відповідно законодавчий механізм інтеграції конвенційних стандартів до української правової системи був чітко визначений у кримінальному процесуальному законодавстві. Частина друга статті 1 Кримінального процесуального кодексу України прямо передбачає, що кримінальне процесуальне законодавство включає не лише положення Конституції, Кримінального процесуального кодексу та інших законів, а й міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, зокрема Європейську конвенцію з прав людини. Водночас стаття 90 КПК установлює преюдиціальне значення судових рішень, якими констатовано порушення прав людини, для вирішення питання допустимості доказів, підкреслюючи практичну вагу рішень Європейського суду з прав людини в забезпеченні справедливого судочинства.

Додатково положення статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» закріплює, що національні суди при розгляді справ застосовують Конвенцію та практику Суду як джерело права. Таким чином, хоча формально рішення ЄСПЛ не належать до джерел права в класичному розумінні, їхнє обов'язкове врахування судами всіх рівнів прямо впливає як із законодавчих норм, так і з усталеної практики Верховного Суду [6].

Імплементация практики Європейського суду з прав людини в національні правові системи здійснюється за різними інституційними моделями, що зумовлено особливостями конституційної структури, правової традиції та співвідношенням міжнародного й внутрішнього права в окремих державах. Порівняльний аналіз цих моделей дозволяє виявити альтернативні підходи до інтеграції стандартів ЄСПЛ у кримінальний процес і оцінити їх потенційну релевантність для України. Отже, проведений нами аналіз свідчить, що країни Європи демонструють різні підходи до виконання рішень ЄСПЛ. Зокрема, Франція має слабо формалізований порядок виконання рішень Суду, надаючи перевагу не змінам законодавства, а вдосконаленню правозастосовної практики за конкретними категоріями справ. У центрі уваги там перебувають принципи пропорційності обмеження прав і свобод людини, якості закону й інші стандарти, визначені Конвенцією та рішеннями ЄСПЛ. Основну роль у забезпеченні заходів загального характеру відіграють судові органи, прокуратура та інші суб'єкти правозастосування [7, с. 59]. Таким чином, французька модель характеризується відсутністю жорстко формалізованої процедури виконання рішень ЄСПЛ на законодавчому рівні, а імплементация стандартів ЄСПЛ відбувається переважно через правозастосовну діяльність, а не через системні законодавчі зміни.

Німеччина, навпаки, демонструє більш формалізований підхід: процедура виконання рішень ЄСПЛ закріплена в законодавчих і підзаконних актах, що регулюють компетенцію та порядок діяльності різних органів влади. Рішення ЄСПЛ розглядаються як важливий орієнтир для тлумачення основних прав, закріплених у Основному законі ФРН, а Федеральний конституційний суд послідовно наголошує на необхідності «дружнього до міжнародного права» тлумачення національних норм. У кримінальному процесі це означає інтеграцію стандартів ЄСПЛ у судову практику не лише щодо справ проти Німеччини, а й у контексті загальних критеріїв застосування оцінних понять. Важливим є й те, що Німеччина інтегрує у свою правову систему не лише рішення ухвалені щодо неї, а й рішення стосовно інших країн, забезпечуючи однаковість правозастосування [7, с. 60–61].

Чеська Республіка застосовує міжвідомчий підхід: представник держави в ЄСПЛ розробляє рекомендації щодо заходів загального характеру, залучаючи до цього процесу інші органи влади та громадські організації. Крім того, у Чехії створено спеціальний механізм для приведення законів та правозастосовної практики у відповідність до стандартів ЄСПЛ. Значну роль у цьому процесі відіграє Урядовий уповноважений у справах ЄСПЛ, який координує виконання рішень

Суду, готує рекомендації щодо заходів загального характеру та взаємодіє з судовими й законодавчими органами. У кримінальному процесі це дозволяє поєднувати зміни законодавства з роз'яснювальною та методичною роботою, спрямованою на формування єдиного підходу до тлумачення оцінних понять у судовій практиці [7, с. 59].

Порівняння з досвідом інших європейських країн дає можливість побачити альтернативні моделі застосування практики Страсбурга та демонструє, що підходи до імплементації рішень ЄСПЛ можуть суттєво відрізнятись. Так, у Великій Британії відповідно до розділу 2(1) Human Rights Act 1998 [8] національні суди «повинні враховувати» рішення ЄСПЛ, однак не зобов'язані беззастережно їх виконувати. Ця конструкція, відома як «судовий діалог» (*judicial dialogue*), дозволяє британським судам вибудовувати власну доктрину тлумачення прав людини: рішення Страсбурга визнаються важливим орієнтиром, але не мають автоматично обов'язкової сили. Однак Верховний Суд Великої Британії наголосив, що відступ від практики ЄСПЛ можливий лише у випадках, коли існують переконливі підстави для такого кроку, тоді як загальна логіка вимагає дотримання «чіткої та послідовної лінії» Страсбурга. Це створює своєрідний простір для «діалогу рівних», де Лондон визнає авторитет ЄСПЛ, але залишає за собою право на власну інтерпретацію оціночних понять [9].

Важливим є й політичний вимір функціонування Європейської конвенції у Великій Британії. Протягом останніх десятиліть представники Консервативної партії неодноразово критикували «надмірне нав'язування іноземних стандартів», натякаючи на обмеження національного суверенітету та загрози для британської конституційної традиції. Натомість Лейбористська партія послідовно підтримувала ідею членства держави в Конвенції, розглядаючи ЄСПЛ як ключовий механізм захисту прав і свобод. Ця дискусія на політичному рівні показує, що навіть у розвинених демократіях питання застосування оціночних понять, вироблених практикою ЄСПЛ таких як – «необхідність у демократичному суспільстві», «справедливий баланс», «надмірне втручання» – виходить за межі суто правової площини та набуває конституційного й суспільного значення.

Зрештою британська модель демонструє спосіб поєднання європейських стандартів із національною правовою ідентичністю. На відміну від підходів, заснованих на прямій імплементації рішень ЄСПЛ у законодавство, тут формується власна практика тлумачення прав людини, що враховує міжнародні стандарти, але адаптує їх до конституційних традицій та правових реалій держави. Такий баланс дозволяє Великій Британії інтегруватися в спільний європейський правовий простір, водночас зберігаючи автономію свого правопорядку.

Порівняльний аналіз зазначених моделей свідчить, що ефективна імплементація практики ЄСПЛ не зводиться до єдиного універсального механізму. Натомість ключове значення має поєднання нормативних, інституційних і правозастосовних елементів, які забезпечують сталість і передбачуваність тлумачення оцінних понять. Для України це означає необхідність відмови від суто формального сприй-

няття практики ЄСПЛ і переходу до системного використання сформульованих Судом критеріїв у кримінальному процесі. Отже, проведений аналіз в українських реаліях є повчальним у двох аспектах. По-перше, він демонструє, що практика ЄСПЛ може сприйматися не як догма, а як простір для інтерпретаційного діалогу, в якому національні суди здатні виробляти власні стандарти. По-друге, британський досвід доводить, що тлумачення оціночних понять Судом неминуче впливається у внутрішньополітичний контекст, а тому ефективність їх застосування залежить не лише від правової техніки, а й від готовності держави поєднувати міжнародні стандарти з власними правовими та суспільними реаліями.

Для України, яка перебуває в процесі гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, досвід держав, що поєднують формалізоване законодавче регулювання з гнучкими механізмами адаптації судової практики має ключове значення. Порівняння різних моделей показує, що ефективна імплементація рішень ЄСПЛ можлива як через чітке нормативне закріплення процедур їх виконання, так і шляхом розроблення власної практики тлумачення оцінних понять із урахуванням національних правових традицій та політичного контексту. Такий підхід дозволяє державам інтегруватися в спільний європейський правовий простір, водночас зберігаючи автономію свого правопорядку та забезпечуючи баланс між універсальністю конвенційних стандартів і національною ідентичністю.

В українських реаліях це означає необхідність одночасно формалізувати механізми виконання рішень ЄСПЛ на рівні закону, створити методологію тлумачення оцінних понять у кримінальному процесі та запровадити ефективні інструменти їх практичного застосування судами всіх рівнів. Відсутність сталої судової практики в цій сфері зумовлює потребу у виробленні єдиних підходів, які б гарантували належну імплементацію рішень ЄСПЛ, підвищували якість судових рішень і сприяли послідовному утвердженню верховенства права в Україні. Тому юридичне закріплення таких механізмів є необхідною передумовою для послідовного й уніфікованого застосування рішень ЄСПЛ судами всіх рівнів.

У ширшому контексті практика ЄСПЛ впливає не лише на зміст національного законодавства, а й на інституційний розвиток держав. Важливим кроком стало ухвалення Комітетом міністрів Ради Європи в 2004 році Резолюції щодо рішень, які виявляють глибинні системні проблеми [10], та Рекомендації (2004)6 про вдосконалення національних засобів правового захисту [11]. Ці документи зобов'язали держави не обмежуватися виплатою компенсацій за рішеннями ЄСПЛ, а усувати структурні причини порушень. У цьому руслі ЄСПЛ почав застосовувати механізм «пілотних рішень», найвідомішим із яких для України стало рішення у справі Юрій Миколайович Іванов проти України [12], де Суд визнав системне невиконання національних судових рішень проявом глибинної інституційної кризи. Відповідно до ст. 46 Конвенції Україну зобов'язали не лише надати індивідуальний захист заявникові, а й протягом року створити ефективний механізм для усунення структурних причин порушень. Це продемонструвало перехід від

реагування на окремі випадки до вимоги комплексних реформ, спрямованих на приведення національної правової системи у відповідність до європейських стандартів.

Розвитком цієї практики стала справа Бурмич та інші проти України (заяви № 46852/13 та ін., рішення від 12.10.2017) [13], в якій через відсутність належної реакції держави Суд об'єднав понад 12 000 аналогічних скарг і передав їх на контроль Комітету міністрів Ради Європи, припинивши індивідуальний розгляд (§§ 176–199). Це рішення стало новаторським, адже позначило перехід від виключно судового реагування до інституційного нагляду міжурядового рівня.

Таким чином, у справі Іванова акцентовано на потребу загальнонаціональних змін, тоді як у справі Бурмича підкреслено системний характер проблеми, перевівши її в площину політичної відповідальності та міжнародного моніторингу.

Правові наслідки обох справ створили імпульс для перегляду підходів до функціонування правової системи загалом. Йдеться, зокрема, про переосмислення принципів тлумачення правових норм, у тому числі в контексті кримінального провадження. Таке переосмислення передбачає не лише внесення змін до законодавства, а й трансформацію судової практики в напрямку системного засвоєння стандартів Конвенції. Важливо, щоб суди не обмежувалися декларативними посиланнями на усталені підходи, сформовані в судовій юрисдикції ЄСПЛ, а інтегрували їх у процесі розгляду конкретних справ, ураховуючи як змістовні орієнтири, так і інституційні вимоги до ефективного правового захисту.

Це обумовлює нові підходи до оцінювання процесуальних рішень українськими судами. Зокрема, дедалі більшої ваги набуває оцінка таких критеріїв, як наявність реальної перспективи виконання судового рішення, відповідність обраного заходу захисту вимогам необхідності, пропорційності й ефективності – відповідно до практики ЄСПЛ. Особливої уваги вимагає формування мотивувальної частини судових рішень у справах, що містять оцінні категорії, з урахуванням судових прецедентів Страсбурга.

При цьому практика ЄСПЛ виконує подвійну функцію: з одного боку, вона конкретизує зміст оцінних категорій у світлі принципу правової визначеності, а з іншого – стає каталізатором правової політики держави. Як зазначає Т. І. Фулей, констатація Судом порушення прав людини вимагає від держави-відповідача не лише індивідуального відновлення порушеного права, а й запровадження загальних заходів для запобігання подібним порушенням у майбутньому [14, с. 7]. Це включає реформування законодавства, зміну адміністративної та судової практики, підвищення кваліфікації фахівців у сфері правозастосування й інші інституційні трансформації. Водночас варто підкреслити, що саме через механізм виконання рішень ЄСПЛ формується певна «європейська стандартизація» кримінального процесу, коли національні суди, спираючись на прецеденти Страсбурга, поступово гармонізують свою практику з конвенційними підходами.

Саме тому важливо підкреслити, що використання практики ЄСПЛ у кримінальному процесі не може зводитися лише до цитування окремих рішень, адже

ефективність її впровадження залежить від системності підходу. Як слушно зазначає О. В. Пчеліна, імплементація стандартів ЄСПЛ має здійснюватися комплексно – від правового просвітництва населення до експертизи проєктів нормативно-правових актів та розроблення методичних рекомендацій для судів і правоохоронних органів [15].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що оцінні поняття є невід’ємним елементом кримінального процесуального права, функціонування якого об’єктивно пов’язане з необхідністю судового тлумачення. В умовах відсутності легальних дефініцій таких категорій саме практика Європейського суду з прав людини відіграє ключову роль у конкретизації їх змісту та формуванні критеріїв правозастосування, що мають універсальне значення для держав – учасниць Конвенції.

1. Практика ЄСПЛ виконує інтерпретаційну функцію щодо оцінних понять, забезпечуючи їх наповнення змістом через вироблення чітких критеріїв тлумачення. Аналіз категорій «обґрунтована підозра» та «розумний строк» свідчить, що Суд послідовно відмовляється від формального підходу, натомість орієнтуючись на оцінку сукупності об’єктивних обставин справи. Це зменшує простір для свавільного втручання в права особи та підвищує передбачуваність процесуальних рішень.

2. Важливою є уніфікуюча функція практики ЄСПЛ, яка сприяє зближенню підходів до тлумачення оцінних понять у різних правових системах. Незважаючи на різноманітність національних моделей імплементації, стандарти Страсбурзького суду формують спільний мінімум гарантій, що має бути врахований національними судами в кримінальному процесі.

3. Практика ЄСПЛ також виконує коригувальну функцію, виявляючи системні проблеми в правозастосуванні та спонукаючи держави до вдосконалення як законодавства, так і судової практики. Для України це має особливе значення, оскільки низка рішень ЄСПЛ вказує на структурні недоліки в сфері кримінального судочинства, зокрема щодо дотримання розумних строків та обґрунтованості застосування процесуального примусу.

4. Аналіз інституційних моделей імплементації практики ЄСПЛ у європейських державах засвідчує, що ефективне застосування стандартів Суду не зводиться до формального врахування рішень, ухвалених щодо конкретної держави. Найбільш результативними є підходи, які поєднують нормативне закріплення обов’язку врахування практики ЄСПЛ, активну роль вищих судових інстанцій у формуванні єдиних стандартів тлумачення та інституційну координацію виконання рішень Суду.

5. В українських реаліях проблема застосування практики ЄСПЛ у сфері оцінних понять полягає не у відсутності відповідних нормативних приписів чи освітніх програм, а у фрагментарності та нерівномірності їх практичної ре-

лізації. Формальне посилання на рішення ЄСПЛ без аналізу критеріїв, сформульованих у цих рішеннях, знижує їх методологічну цінність і не забезпечує належного рівня правової визначеності.

6. Запропоноване в статті розуміння «доктрини тлумачення оцінних понять» слід розглядати не як загальну теорію інтерпретації права, а як концепцію уніфікованого підходу до розуміння змісту ключових оцінних категорій кримінального процесу, узгодженого з практикою ЄСПЛ та позиціями національних судів. Така доктрина має слугувати методологічним орієнтиром для судового мотивування та забезпечення єдності правозастосування.

7. Науковий внесок дослідження полягає в поєднанні доктринального аналізу оцінних понять із порівняльно-правовим дослідженням інституційних механізмів імплементації практики ЄСПЛ, що дозволяє перейти від декларативного використання міжнародних стандартів до їх системного застосування в кримінальному процесі України.

Таким чином, ефективне тлумачення та застосування оцінних понять у кримінальному процесі України потребує не стільки формального розширення посилань на практику ЄСПЛ, скільки її глибокої інтеграції в судову аргументацію, уніфікації критеріїв правозастосування та посилення ролі вищих судових інстанцій у формуванні сталих стандартів справедливого судочинства.

ПОДЯКИ

Автор висловлює щиро вдячність Шибіку Василю Петровичу – своєму науковому вчителю, який відкрив шлях у науку, сформував наукове мислення та підтримав у перших кроках дослідницької роботи.

Особлива подяка Кучинській Оксані Петрівні – науковому консультанту, людині великого серця, чия людяність, оптимізм і любов до життя стали не менш важливими орієнтирами, ніж професійна підтримка.

Автор також щиро дякує Коломоєць Тетяні Олександрівні – за приклад високого професіоналізму, відданості науці та невичерпної енергії, що надихає на розвиток і рух вперед.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Campbell L. Criminal Procedure and Judicial Discretion. Oxford : Hart Publishing, 2023. 284 p.
- [2] Harris D., O'Boyle M., Warbrick C. Law of the European Convention on Human Rights. 5th ed. Oxford : Oxford University Press, 2022. 1042 p.
- [3] Morano-Foadi S. European Human Rights Culture and the Judiciary. London: Routledge, 2021. 256 p.
- [4] Fikfak V. Interpretive Evolution of the Right to a Fair Trial in Strasbourg Jurisprudence. Cambridge : Cambridge University Press, 2023. 312 p.

- [5] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами). Ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.1997. Дата оновлення 01.08.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 22.11.2025).
- [6] Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. Дата оновлення 02.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 22.11.2025).
- [7] Завгородній В. А. Зарубіжний досвід виконання рішень Європейського суду з прав людини (на прикладі деяких країн Європейського Союзу). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. No 1. С. 57–64.
- [8] Human rights act 1998. *Legislation.gov.uk*. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/42/contents?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 22.11.2025).
- [9] David Pannick, QC. Give the Supreme Court supreme authority over human rights law. *The Times & The Sunday Times*. URL: <https://www.thetimes.com/travel/destinations/europe-travel/give-the-supreme-court-supreme-authority-over-human-rights-law-rq5z33gvxj8> (дата звернення: 22.11.2025).
- [10] Резолюція Комітету Міністрів щодо рішень, що розкривають глибинну системну проблему (прийнята Комітетом Міністрів 12 травня 2004 року на його 114-й сесії). CoE Search – Public Search. URL: <https://search.coe.int/cm?i=09000016805dd190> (дата звернення: 22.11.2025).
- [11] Рекомендація (2004) 6 Комітету міністрів державам-членам щодо покращення національних засобів правового захисту. URL: <https://rm.coe.int/16805dd18e> (дата звернення: 22.11.2025).
- [12] Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%5D%2C%22001-204728%22%7D> (дата звернення: 22.11.2025).
- [13] Burmych and others v. Ukraine) HUDOC – European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%5D%2C%22001-204728%22%7D> (дата звернення: 22.11.2025).
- [14] Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : наук.-метод. посібн. для суддів. 2-ге вид., випр., доп. Київ, 2015. 208 с.
- [15] Пчеліна О. В. Застосування практики європейського суду з прав людини у вітчизняному кримінальному провадженні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 1. С. 160–164. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.1.33> (дата звернення: 22.11.2025).

REFERENCES

- [1] Campbell, L. (2023). *Criminal Procedure and Judicial Discretion*. Oxford: Hart Publishing.
- [2] Harris, D., O’Boyle, M., & Warbrick, C. (2022). *Law of the European Convention on Human Rights* (5th ed.). Oxford: Oxford University Press.
- [3] Morano-Foadi, S. (2021). *European Human Rights Culture and the Judiciary*. London: Routledge.
- [4] Fikfak, V. (2023). *Interpretive Evolution of the Right to a Fair Trial in Strasbourg Jurisprudence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [5] Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with protocols). Ratified by Law (1997, July, No. 475/97-VR). Updated (2001, August). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

- [6] On the Execution of Judgments and Application of the Case Law of the European Court of Human Rights: Law of Ukraine (2006, February). Updated (2012, December). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.
- [7] Zavorodnii, V. A. (2013). Foreign experience in the execution of judgments of the European Court of Human Rights (on the example of several EU countries). *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 1, 57–64.
- [8] Human Rights Act 1998. *Legislation.gov.uk*. Retrieved from https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/42/contents?utm_source=chatgpt.com.
- [9] Pannick, D. (2025). Give the Supreme Court supreme authority over human rights law. *The Times & The Sunday Times*. Retrieved from <https://www.thetimes.com/travel/destinations/europe-travel/give-the-supreme-court-supreme-authority-over-human-rights-law-rq5z33gvxj8>.
- [10] Committee of Ministers' Resolution on judgments revealing a widespread or structural problem (adopted May 12, 2004 at the 114th Session). *CoE Public Search*. Retrieved from <https://search.coe.int/cm?i=09000016805dd190>.
- [11] Recommendation Rec(2004)6 of the Committee of Ministers to member states on the improvement of domestic remedies. Retrieved from <https://rm.coe.int/16805dd18e>.
- [12] Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine. *HUDOC – European Court of Human Rights*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-204728%22%5D%7D>.
- [13] Burmych and Others v. Ukraine. *HUDOC – European Court of Human Rights*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-204728%22%5D%7D>.
- [14] Fulei, T. I. (2015). *Application of the Case Law of the European Court of Human Rights in the Administration of Justice: A Scientific and Methodological Guide for Judges* (2nd ed., revised and enlarged). Kyiv.
- [15] Pchelina, O. V. (2020). Application of the case law of the European Court of Human Rights in domestic criminal proceedings. *Southern Ukrainian Legal Journal*, 1, 160–164. Retrieved from <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.1.33>.

Роман В'ячеславович Бараннік

Кандидат юридичних наук, доцент

Виконуючий обов'язки завідувача та доцент кафедри

кримінального права та правоохоронної діяльності

Запорізький національний університет

69011, вул. Університетська, 66, Запоріжжя, Україна

email: 0667202628roman@gmail.com

Roman V. Barannik

Candidate of Law, Associate Professor

Head of the Department of Criminal Law and Law Enforcement Activities

Zaporizhzhia National University

69011, 66 Universytetska St., Zaporizhzhia, Ukraine

email: 0667202628roman@gmail.com

Рекомендоване цитування: Бараннік Р. В. Оцінні поняття у кримінальному процесі та стандарти ЄСПЛ: методологія тлумачення й інституційні механізми імплементації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Т. 33. № 1. С. 324–340. <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-324>

Suggested Citation: Barannik, R. V. (2026). Evaluative concepts in criminal proceedings and ECHR standards: interpretation methodology and institutional mechanisms of implementation. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 33(1), 324–340. <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-324>

Дата першого надходження статті до видання: 01.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 01.01.2026

Дата публікації (оприлюднення): 31.03.2026